

ВІДЗИВ ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

на дисертацію **Марковського Андрія Ігоревича**
«ГЕНЕЗИС АРХІТЕКТУРИ КИЄВА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ
XX СТОЛІТТЯ У СВІТОВОМУ КОНТЕКСТІ»,
представлену на здобуття наукового ступеня
доктора мистецтвознавства
за спеціальністю **18.00.01 — теорія архітектури,**
реставрація пам'яток архітектури

Актуальність даного дисертаційного дослідження визначається контекстом сучасних напрацювань в архітектурній галузі, спрямованих на оновлення та сучасне осмислення її теоретичної основи, з'ясування причин стильових змін в архітектурі Києва першої половини XX ст. в контексті зрушень, що відбувалися як у світовій архітектурній галузі, так і на українських теренах за радянської доби. На сьогодні бракує комплексного теоретичного осмислення проблеми, порушеної у даній дисертації, що принципово важливо для подальшого розвитку як самої теорії архітектури, так і сучасного висвітлення і збереження національної культурної спадщини, а також розуміння подальшого формування архітектурного образу головного міста України з його надзвичайно давніми історичними коренями, чим на сьогодні може пишатися далеко не кожна європейська столиця.

Структура дисертації цілком логічна і послідовна, відзначається достатньою чіткістю, відповідністю порушеним в роботі проблемам. Текст дисертації, що містить 730 с. (з них 315 с. — основна частина), складається з анотацій, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Цей список, окрім 308 літературних джерел, найбільш знакових із вивчених автором, налічує, на що слід звернути увагу, 1168 (!) архівних матеріалів, що є досить рідкісним явищем в дисертаціях, що захищаються на нинішньому етапі. В тексті наводиться 25 авторських рисунків, Додатки так само відзначаються ґрунтовністю: окрім раніше поданих в тексті рисунків, вони містять також більше 220 ілюстрацій і їхній список, акти впровадження результатів дослідження тощо.

У **вступі** автор дотримується всіх необхідних вимог: обґрунтована актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, розкрито наукову новизну, теоретичну і практичну значущість результатів, подано відомості про апробацію основних положень дисертації. Думки автора достатньо аргументовані, висвітлено головні принципові позиції, на яких базується дослідження. Заслуговує на увагу і наукова активність автора: за результатами дослідження опубліковано 42 наукові праці, серед яких монографія і п'ять публікацій в іноземних фахових виданнях. Важливо і те, що дисертант сам входив до низки оргкомітетів по організації всеукраїнських і міжнародних наукових конференцій з актуальних проблем архітектури і малярства, на яких оприлюднював власні доповіді.

Наступний крок зроблено у **першому розділі**, в якому традиційно розглядається сучасний стан вивченості теми. Спираючись на соціокультурний підхід, як систему єдності культури і соціальності, автор вповні обґрунтовано виділяє чотири періоди трансформаційної динаміки в розвитку української архітектури першої половини ХХ ст., наголошуючи на характері комунікації зі світовою архітектурною думкою та розкриваючи рівень дослідження проблеми у науковій літературі. Не викликає заперечень висновок дисертанта про те, що наявний «фактаж часто потребує переосмислення, а інколи і зміни парадигм оцінки», а «наведення паралелей між загальносвітовим архітектурно-мистецьким поступом епохи та генезою архітектури Києва, виявлення місця та ролі України першої половини ХХ ст. в історії світової архітектури та мистецтва» (с. 67) залишається невивченою актуальною проблемою, що потребує наукового дослідження.

У **другому розділі «Стильовий перехід від національних варіацій та модерну до авангарду»** автор робить спробу окреслити бекграунд поля архітектури початку ХХ ст. та проаналізувати архітектуру Києва часів переходу від модерну до авангарду, виділивши ключові об'єкти і виявивши тотожність з міжнародним контекстом розвитку архітектури кінця ХІХ – першої чверті ХХ ст. Досить обґрунтованим сприймається висновок автора

про те, що «1920-ті роки відмічені досить жвавими контактами вітчизняного та закордонних мистецьких полів, ще не розділених «залізною завісою», а радянська та *київська* архітектура «йде в перших рядах світового авангарду, рішучими новаторськими проектами формуючи засади принципово нової візії сучасного мистецтва» (с. 144). Утім, перш ніж дійти такого висновку, дисертант, спираючись на сучасні досягнення в теорії архітектури, позбавленої цензурних обмежень після падіння радянського режиму, робить вповні успішні кроки щодо поліпшення понятійного апарату, зокрема понять «традиційна» і «академічна» архітектура. Особливо успішним, на наш погляд, є підрозділ «Винайдені традиції, етнічні та національні особливості в архітектурі першої половини ХХ сторіччя», в якому автор не лише розкриває вплив народного мистецтва та традицій на зодчество цього періоду, а й доводить, звертаючись до світового досвіду, що це не завжди лише опертя на «національні мотиви», а й «творчі запозичення та переосмислення власного та закордонного», як, наприклад, американського необруталізму в архітектурі фінського модерну (с. 87).

У **третьому розділі «Трансформація від авангарду до неокласики»** автор, вводячи до наукового обігу ще не опубліковані архівні матеріали та інші маловідомі або зовсім невідомі наукові дані, продовжує розвивати створювану ним нову концепцію розвитку архітектури Києва, аналізуючи період від середини 1930-х рр. до середини 1950-х, що на теренах СРСР, як і в нацистській Німеччині до закінчення Другої світової війни, відзначається значним впливом цензури тоталітарного режиму, деформацією планомірного розвитку мистецтва, а перевага віддається «неокласичній та ампірній архітектурі і героїзованому реалізму» (с. 272). Автор має рацію, відзначаючи, що державний тиск «стає агресивним каталізатором цього процесу» в тоталітарних суспільствах, в той час як «Західна Європа та Північна Америка не пройшли через подібні перипетії», «тому в них продовжувався поступовий розвиток архітектури авангарду, що визначається в численних течіях інтернаціонального стилю» (с. 273). Простежуючи зміну ключових критеріїв

та вимог, що ставилися радянською політичною елітою перед архітектором під час проведення конкурсу 1930-х рр. на забудову Урядового кварталу Києва, автор обґрунтовано доводить, що національно виражена мистецька спадщина з середини 1930-х в українській архітектурі зазнає утисків, але не зникає у суспільно-мистецькій думці, що стане поштовхом для її відродження в подальшому.

В останньому **четвертому розділі** дисертації **«Еволюція архітектури від ампіру до радянського модернізму»** автор розкриває причини стрімкої стильової зміни у другій половині 1950-х рр. на теренах СРСР, включаючи Україну, вповні справедливо називаючи серед головних все зростаючу житлову кризу на тлі галопуючої індустріалізації та урбанізації, а також, як політичний чинник, «відхід від авторитарного культу особи (при, в цілому, продовженні тоталітарного курсу) за результатами XX з'їзду КПРС» (с. 357). Зупиняючись на аналізі проекту забудови Хрещатика, зруйнованого під час німецько-радянської війни, автор наголошує на короткочасному відродженні національних мотивів, передусім українського бароко, в архітектурі Києва, вповні справедливо відзначаючи, що цей новий виток коренізації мав лише пропагандистсько-декларативний характер, бо архітектура української столиці після постанови «Про усунення надмірностей у проектуванні і будівництві» від 1955 р. «стає практично повністю уніфікованою і інтернаціональною» (с. 357). Серед цікавих думок, висловлених автором у цьому розділі, слід звернути увагу на виявлені тотожності в масовому типовому житловому будівництві як в СРСР в «період радянського архітектурного модернізму», так і в країнах Варшавського договору (окрім Польщі), про згортання висотного будівництва з економічних причин не лише в СРСР, а і в Західній Європі з економічних причин тощо. Особливої уваги, на наш погляд, заслуговує підрозділ «Трансляція історичного досвіду на сучасну забудову та планування Києва», в якому автор пропонує до врахування проведеного ним аналізу історичного спадку з точки зору «не лише позитивного, але, передусім, негативного аналізу попереднього

століття з подальшою екстраполяцією на актуальну будівельну ситуацію» на нинішньому етапі розбудови української столиці (автореф., с. 28 – 29)..

Досить логічним завершенням роботи можна вважати **підсумкові висновки**, які відповідають поставленим меті і завданням, і достатньо обґрунтовані. Переконаливим підтвердженням достовірності наукових положень дисертації є представлені додатки з рисунками і альбомом ілюстрацій.

Утім, слід зупинитися і на деяких зауваженнях і побажаннях:

1. Віддаючи належне самому підходу автора до аналізу стану науково-теоретичного опрацювання теми, коли при формуванні джерельної бази акцент робиться, перш за все, на вивченні архівних матеріалів, а з літературних джерел відбираються лише найбільш знакові, все-таки слід зазначити, що деякі важливі з них пройшли повз увагу Андрія Ігоревича. Так, вводячи до списку літературних джерел 5-й том «Історії українського мистецтва», виданий ІМФЕ 2007 року, автор оминає «Історію мистецтва від найдавніших часів до сьогодення» (за загальною редакцією Стівена Фартинга і з передмовою Ричарда Корка), видану в перекладі українською мовою в Харкові 2019 року, де простежуються стильові зміни у світовому мистецтві, включаючи ХХ ст., а також докторську дисертацію Тетяни Давідіч «Еклектика в архітектурі. Культурно-художні витоки та сучасне осмислення», захищену в Спеціалізованій вченій раді при Харківському національному університеті будівництва та архітектури 2019 року, тим більше, що автор не раз звертає увагу на еклектику як одне з явищ в архітектурі Києва.
2. На наш погляд, дискусійним залишається питання щодо використання відомої тріади Вітрувія «міцність, користь, краса» при аналізі естетичних якостей архітектури ХХ ст.,

навіть його першої половини. Чи не доречнішим було б звернутися до формули «функція, конструкція, форма», яка, на наш погляд, більше відповідає характеру еволюційних процесів, що відбуваються в архітектурі даної доби.

3. На с. 73 автор до країн Центральної та Східної Європи, окрім Польщі та України, відносить ще й Латвію, Литву, Естонію, Фінляндію та Норвегію. Щодо Польщі й України — це дійсно так, а інші названі автором країни розташовані на півночі європейської частини континенту і є частиною Північної Європи.
4. Дискусійною, на наш погляд, є думка автора, висловлена у підрозділі 2.1 на с. 80, про те, що «питання визначення категорій «краси» та «естетики» в архітектурі може й має бути здійснене через використання практики як методу дослідження». Хіба поняття «практика» може бути методом дослідження?
5. Часом Андрій Ігоревич виявляє неуважність до вживаних імен та прізвищ архітекторів або ж до назв їхніх творів. Так, помилково на с. 116 подається ім'я французького архітектора Віолле-ле-Дюка (без дефісів), на с.132 прізвище Іллі Голосова, помічника Щусєва, подається то як Голосів, то як Голосов, а ініціали Олексія Вікторовича Щусєва — як А. В. (на с. 136), тобто в російському правописі. На с. 211 автор дисертації серед «кращих зразків вітчизняної авангардної архітектури» називає «Держпром С. С. Серафімова», хоча співавторами цього проекту були ще й Самуїл Кравець та Марк Фельгнер.
6. В цілому текст дисертації викликає велику зацікавленість своєю новизною, свіжістю думок, утім, на жаль, зустрічається чимало русизмів, синтаксичних погрішностей, що потребує літературного редагування. Так, на с. 96 автор замість «порядк»

пише «наряду», на с. 124 замість «перегукується» вживає слово «перекликається», на с. 137 «являється» — замість «є», на с.254 «Союз архітекторів» — замість «Спілка архітекторів» і тому подібне.

7. Виявляючи цінність історичного досвіду для формування векторів розвитку та розробки сучасних містобудівних концепцій в Києві як українській столиці ХХІ ст. з історією, корені якої сягають сивої давнини, автор, на наш погляд, в останньому підрозділі мав би більш критично підійти до аналізу сучасної ситуації з хаотичною забудовою головного міста України, коли зникають дальні плани, розчиняється Лаврський силует як символ одного з найдавніших міст Європи. Чудовим прикладом, на наш погляд, міг би стати досвід французької столиці, де на законодавчому рівні оберігається історична частина Парижа, а сучасна висотна забудова винесена за її межі.
8. Враховуючи цінність аналізу історичного досвіду по створенню адміністративного центру української столиці, проведеного автором даної дисертації, який виявився невдалим через розпорошеність у просторі урядових будівель, що часом при зведенні призначались для інших цілей, хотілось би побажати досліднику в подальшому, розвиваючи тему, більш виважено і предметно підійти до проблеми формування сучасного адміністративно-управлінського центру української столиці.

Дане дослідження є завершеною науковою працею, в якій отримані нові, науково обґрунтовані теоретичні результати, важливі для української архітектури та реставрації пам'яток архітектури на сучасному етапі. Текст дисертації повністю відповідає змісту автореферату за представленою

